

SZÉPPRÓZÁNK LEGÚJABB IRÁNYAI

– Nyíró József–Tamási Áron–Kodolányi János – a „Zátony” –

Az alábbi kísérlet, mely szépprózánknak a háború utáni években jelentkező irányait kívánja meghatározni, elsősorban a korábbi fejlődés határvonalát tartozik fölvezetni.

Természetes, hogy amikor egy önkényesen kiszakított s még hozzá nagyon is rövid időköznek szűk kereteibe próbáljuk belefoglalni az irodalmi folytonosság, tehát egy élő organizmus bizonyos szakaszát, — ez az elkülönítés távolról sem alkothat merev geometriai határvonalat; ahogy egy ákác sor határozottabb útvonalat képez, mint a szabályosra nyírt glicínia-bokrok, bár lombjai átnyúlnak jobbra is, balra is, — úgy a rendszerezésnél is a törzseknek meg kell tartaniok teljes terebélyes koronájukat, nehogy a sudártól elszakítsunk, mesterségesen kisajátítsunk az előbbi fejezetből a kijelölt évekbe csupán átnyúló lombokat...

Amikor tehát a legutóbbi évek magyar szépprózájának irányáról szólunk, éppen hogy kijelöljük, de nem foglalkozhatunk Herczeg Ferenc, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső, Babits Mihály vagy Kosztolányi Dezső ez évkörbe eső munkáival; Az élet kapuja, a Tündérgert, a Légy jó mindhalálig, az Elsodort falu, a Csodálatos élet, az Ölj!, a Halálfiái és a Véres költő gazdag „nyereség-listájától” teljesen el kell tekintenünk.

A régi lombok továbbfolytatódnak, a friss gyökerek új virágokat hajtanak, újízű gyümölcsöt érlelnek, a fejlődés útja kiszélesedik, korábbi irányától el is hajlik, — ám, hogy ezeket az új irányokat, színeket és törekvéseket világosan és tisztán láthassuk, kell, hogy előbb regisztráljuk a reprezentánsok körül fölzendült vegetáció parcelláit, hogy azután élesen elkülöníthetők legyenek azok a különálló tehetségek, akik a közös gyökerekből felfakadva ismét az újság, eredetiség, egyéniség többletével jelentkeznek.

Sajátságos tünet, hogy míg Babits analitikus regényei, minő a Gólyakalifa, s nemzedékregénye, a Halálfiái, valamint Kosztolányi rendkívül finoman megkonstruált regénye, a Véres költő szinte hatástalanul maradtak fiatalabb regényíróinkra, addig Móricz Zsigmond és Szabó Dezsőnek egész iskolája támadt, akár korábban Herczeg Ferencnek,

Herczeg Ferenc megvesztegetően könnyed elbeszélő hangja érthetően követésre és utánzásra csábította a súlyosabb és kényesebb problémáktól húzódozó íróinkat; sajnos azonban, a könnyed hang mögött meghúzódó komoly írói értékek, a Pogányok és Simon Zsuzsa történelmi, illetve aktuális korrajának, és az író jellemző erejének

kiválóságai—követőire nem gyakoroltak hasonló ösztönző hatást. Herczeg írói hagyományainak éppen leghűségesebb másolói teljesen leszakadnak a kor rohanó vonatáról, még mindig a múlt századvég olesó romantikáját variálják,— ha pedig netalán mégis aktuális témához nyúlnak? úgy egyszeriben megfélekednek híven ápolt tradícióikról s nyugodt lélekkel a „kávéházi“ és „kabaré“ irodalomhoz fordulnak rövidlejárátú kölcsönért... Pedig éppen ez az ú. n. „pesti“, „körúti“ irodalom az, melynek nem is olyan régen harsonával és nagydobbal hirdetett „remekeit“ seperte el szinte egyik napról a másikra az új idők szele...

Irodalmunk mai reprezentánsai közül kétségtelenül Móricz Zsigmond és Szabó Dezső gyakorolt legélénkebb befolyást az új generációra, az ifjúságnak mondhatni majd minden kollektív és individuális megnyilatkozásában: szociális és irodalmi tekintetben egyaránt. Az ifjúság szociális mozgalmaira kiható erejük ugyan inkább csak a legutóbbi évek óta vett élénkebb lendületet, — irodalmi befolyásuk azonban úgyszólván a halott kortárs Adyével egyidejű.

Ez a hatás az általános felfogást túlszámalyóan e korosztálynak nemcsak szép-, de majd minden tudományos-irodalmi munkásságára kiterjed. A szépirodalomban sokszor a legellentéesebbnek hitt elemekkel vegyül; hol egy-egy Gárdonyi vagy Jókai reminiszcenciával karöltve jelenik meg, hol stílusban, hol tárgyválasztásban árulja el genealógiáját.

Móricz Zsigmond követőiben főleg a népieskedés túlzásai követelik meg a maguk áldozatait.

A Szabó Dezső nyomain indulókat viszont inkább a „túlduzzasztott“ hang sodorta el.

Ha az érintett irodalmi csoportosulások mellett megemlítjük azoknak a szűkebbkörű irányoknak egyik-másikát, melyek a hazai talajtól elszakadva, inkább külföldi írói nagyságok naprendszerébe kapcsolódnak, vagy a szintén külföldi impulzusra felburjánzó háborús irodalmat, — körülbelül világosan előttünk a térkép, mely az utóbbi tíz esztendő magyar szépprózájának területét méri föl.

Az ilyképpen önkényt csoportokba sorozható írók és könyvek vázlatos rendszerezése után, visszatérve kiindulási pontunkhoz, mikor is a csoportokon kívül — tehát egyúttal felül is álló írói egyéniségeket kívánjuk ismertetni — újból csak Móricz Zsigmond és Szabó Dezső nevéhez kell visszatérnünk. Azok az írók, akiknek portréját az alábbiakban megkíséreljük összefoglalni, a szó szoros értelmében nem tekinthetők Mórira Zsigmond vagy Szabó Dezső-tanítványoknak. Viszont elindulásuk határozott jeleit s egyéni erejük külön szépségében is a gyökérhatások alapszövetét föl nem ismerni, észre nem venni, — teljességgel lehetetlen.

Nyirő József, Tamási Áron és Kodolányi János regényeit és elbeszélés-köteteit válogattuk össze, amikor a közelebbi évek magyar szépprózájának sajátos, jellemző terméséről kívántunk beszámolni. Előre kell bocsátani: csupa olyan könyvet, melyről ha pusztán merev esztétikai paragrafusok szerint ítélnék: még csak annyit is bajos volna megállapítanunk, hogy „jó regények“, vagy „sikerült elbeszélések.“

Ám az írott törvények non örök törvények. Az új mondanivalók szétfeszítik a régi formákat, s midőn műalkotás és műbíráló homlok-egyenest, merő ellentétbe kerül egymással, akkor minden bizonytalansággal az utóbbi az, mely szoros pántjaiból engedni tartozik...

Könyveik a könyveknek ahhoz a fajtájához tartoznak, melyekhez nem lehet merev, paragrafikus esztétikai definíciókkal és szempontokkal közeledni. Író és írásmű ösztönösen vagy tudatosan, eleve elzárkózik minden norma, dogma és séma elől, úgyannyira, hogy ezeknek erőszakos alkalmazása föltétlenül téves és helytelen megállapításokra vezet. Elég lesz e tekintetben, mint legközönségesebb példát, Gyulai Pál Jókai-kritikáit említenünk, melyeknél a lélektani ábrázolás követelményeinek kizárólagos alkalmazása oly igaztalan eredményekre vezetett, hogy azokat irodalomtörténetünk nem győzte eléggé sietve revideálni és korrigálni. De szubjektív kritikát sem igényelnek az ilyfajta könyvek. A szubjektív kritika ellentétes véglete az előbbi, dogmatikus kritikának. Nem egyéb tehát ez, mint aktualizált, hogy ne mondjuk: ad hoc kritika egy bizonyos alkotással kapcsolatban, melynek élvezete közben a dilettáns lelke teljesen felolvad, az alkotóéval azonosul, miért is impresszióinak kifejezése eleve nélkülözi a kritika egyik alapfeltételét, ama bizonyos objektivitást.

A kritika igenis kell, hogy bensőséges találkozási legyen művészek és műélvezőknek, mint a „műalkotás” sub specie aeternitatis közös értékteremtőinek. De nem tűr meg semminő alkalmazkodást, illeszkedést, inkább egyszerűen magához a műhöz mért, az új törekvésekkel számoló értékelést, progresszív jelleget követel.

Ilyen esetekben sokszor szinte lehetetlen az esztétikai és tudományos kritikai frazeológia szószerzetén szigorúan belülről maradni; hiszen a mű sajátos természetét, újságát feltáró törekvés, egy árnyalattal közvetlenebb kifejezés már súlyos vétség a kritikai illetetlenség ellen, már a kristályos tárgyilagosságból a szubjektív elemzésbe való áthajlás veszedelmes látszatát kelti.

Hagyján! A kritikusnak ne essék nehezeére föltárni a hibákat, tévedéseket, fogyatkozásokat, de felismerve az író új szándékait és eredményeit, azokat minél teljesebb mértékben kifejezni is tartozik.

NYÍRÓ JÓZSEF volt az elszakítás után kibontakozó erdélyi szépprózának első, értékes ígérete.

Akik a válságos évek kezdete óta figyelemmel kísérték az erdélyi magyar irodalom fejlődését, jól emlékeznek a kibontakozás útjára. Az első periódus általános képét tükrözte a széppróza is akkor, amikor a magáramaradt Erdély legfőbb gondját az utánpótlás problémája alkotta. Érdemes, derék munkásokkal rendelkezett még Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyvárad s a magyar kultúra többi apró szigete, de nagyobb részben egy háborúelőtti generációnak, az apák, sőt nagyapák generációjának előbb-utóbb kidőlni kényszerülő munkásaival.

Amikor 1924-ben megjelent Nyíró József „Jézusfaragó ember” című novelláskönyve, a gyűjteménybe foglalt elbeszélések már imponáló dokumentumai voltak egy tragédiából sarjadt új életforma különös szépség-világának.

Pedig Nyiró József voltaképpen nem tett egyebet, mint visszatért népe, a székelység legszebb múltbeli szellemi örökségéhez, a balladákhoz. Júlia szép leány, Kádár Kata, Kőműves Kelemen, Kerekes Izsák, meg a többi székely népballada tragikus alakjaira kell gondolnunk Nyiró elbeszéléseinek olvasásakor. Nem olyan értelemben, hogy ballada és néprege-feldolgozásokra találunk elbeszélései között, de alakjainak beállítása, az esemény előadásmódja, zord háttere, misztikus megvilágítása — tisztára ballada-költészet. A címadó elbeszélés komor színhatása, mesteri befejezetlenségével, a „Hull immár a fenyőtoboz“ c. novella csodálatos hamvasságával, csak a ballada mértékével mérhető, a novelláéval bajosan.

Amily kiváló érdeme Nyiró novelláinak a balladai zártság, oly feltűnő s ügylátszik feloldhatatlan hibája regényeinek.

A regény más szemléletet követel, mint az elbeszélés, s még inkább mást, mint a Nyiró-féle novellisztikus ballada. Regényei a dolog természeténél fogva önálló képek soránál egyebek nem lehetnek, melyeket nem szélesen hőmpölygő regényfolyammá, de még egységes körképpé sem oldhat a legszigorúbban végigvezetett tartalmi folytonosság sem.

Könnyű átlátni, hogy ilyen körülmények között egy Nyiró-regényt boncolni, szerkezeti hibáit részletezni, mesevezetésének primitív hibáit taglalni, — felette csábító, hálás „kritikai“ feladat.

Aki akár A sibói bölény-t, akár az Isten igájában című regényt kezébe veszi, mondjon le a regény szokványos követelményeiről.

„A sibói bölény“ az idősebb Wesselényi Miklós regénye két asszony: Cserey Heléna odaadó hitvesi szerelmének és Nemes Zsuzsa grófnő érzéki lobogásának ütközője között.

A regény első felét túlnyomórészt ennek a szerelmi konfliktusnak hullamai töltik ki, míg a második rész új konfliktus színterévé válik. A szerelmében sértett Nemes Zsuzsa grófnő, már mint császári maitresse, II. József bosszúját veszi igénybe — így kerül szembe Wesselényi a császárral. Mindkettő külön-külön is izgató írói probléma s ha Nyirónak sikerül a kettőt összekapcsolva egységes cselekményt formálni, hol a szív szerelmi örvényei mögött az eszmék küzdelme zajlik: A sibói bölényről mint legkiválóbb regényeink egyikéről szólhatnánk. De Nyiró sem fokozatosan kiépített cselekményt, sem a lélek-ábrázolásban töretlen vonalvezetést nem nyújt. Az érdekes bonyodalmat s a történés belső fejlődését szereplőinek lelki alkata szinte teljesen kizárja: Heléna csupa anyagi jóság, Nemes Zsuzsa örök-egyarú démon, Wesselényi egyetlen izzó szenvedély. Alakjai között még József császárt rajzolja legemberibb vonásokkal, minek következtében viszont a császárnak különben is nagy szerepet juttató második részben a főhős Wesselényi szinte teljesen háttérbe szorul.

A primitív, klisészerű emberábrázolás mellett a regény anakronizmusai,¹ szerkezeti töredezettsége: fejezeteinek novellákba merevedése „A sibói bölény“ legfeltűnőbb fogyatkozásai.

Nyiró József első regénye tehát nem váltotta be a hozzá fűzött várakozásokat. De csalódást sem hozott, elnagyoltsága, részaránytalansága ellenére is újabb regényirodalmunk figyelemreméltó termése. Fokozott mértékben tünteti fel ugyan Nyiró regényírói és elbeszélői fogyatkozásait, — de nem homályosítja el érdemeit, erősségeit. Feje-

¹ Lásd: Mályusz Elemér cikkét Magyar Szemle 1930. VIII köt. 3. sz.

zetei külön-külön a fametszetek kemény, éles, zord szépségét mutatják. Ilyen remekbe készült önálló képet nem egyet találunk regényében; elég lesz azt a jelenetet említenünk, amikor József császár az olmtüzi börtönben falhoz bilincselte magát, vagy azt a pompás villanású képet, amikor Wesselényi szabadjára eresztett ménese közepén menekül elfogatása elől.

Alább látni fogjuk, hogy A sibói bölény a novellairó Nyirő fejlődésének egyenes vonalába esik ugyan, kifejező ösztöne azonban csak következő regényével, az „Isten igájában“ c. regénnyel jut el első, igazi állomásához.

A regény egy apostszta pap élettörténete a szemmárinmbalépés percétől a papságból való kilépés és új életkezdés fejezetéig. Nyirő az első fejezetekben elmondja azokat a külsőleg ható körülményeket, melyek az érettségizett diákot hajlama, hivatottsága nélkül a szeminárium falai közé kényszerítették. A papnövendék újra meg újra küzd a kényszerkörülmények ellen, s a legnagyobb erőfeszítések árán sikerül is legyőznie önmagát; fogadalmát híven állja s bár az utolsó pillanatban is visszalépne, végül is a szegénység, anyja kétségbeesett reménykedése, árva testvéreinek sorsa, a szégyentől való félelme legyőzi: fölszentelteti magát. Így kerül ki az életbe. Az élet mindjárt a világháború nyomorúságaival és borzalmaival jelentkezik. Az eddig négy fal közé szorított lélek most egyszerre az emberi bűnök fertőjébe kerül. A nagynek, nemesnek, tisztának, jónak hitt eszményekből kiábrándultán, egy akaratlanul felgyújtott női szív melege, fénye marad csupán a kétségbeesés lejtőjén, a feléje nyújtott leánykézbe kapaszkodva tűnik fel csak ismét az élet jóságába, szépségébe, értelmébe vetett hite...

A regény önvallomás. A regény hőse, Hargithay József, maga a szerző. E tény az író fejlődésének kulcsa. Ennek a regénynek előépítkezése, állványozása, részletrajza volt Nyirő minden eddigi írása: egyes fejezetei előbb csak mint önálló elbeszélések jelentek meg,—így egyik legfigyelemreméltóbb műhelytanulmányaképpen novelláskötetnek „Gépindítás“ c. novellája. Ez volt a keresett feladat, mely évek óta lenyűgözte, mely most végre feloldódott a minden valószínűség szerint meghatározza Nyirő fejlődésének további irányát.

Ebben az önéletrajzi regényben adhat az író először teljes mértékben, fék- és gátlás-nélküli lírai alaptónust. Már pedig a líra Nyirő írásművészetének *conditio sine qua non*-ja. Az olvasó aligha talál még egy regényt, mely annyira egy hatalmas lírai költemény érzésével töltené el, mint Nyirő „Isten igájában“ c. regénye. A lírai kiáradás közvetlen, szívből-szóba testesülő közvetlen inkamálódásának elsőrangú példája a könyv.

Amit Nyirő lírai alaptermészetéről, mint legszubbjektívebb megnyilatkozása forrásáról elismeréssel mondtunk, ugyanazt kell ismételnünk akkor is, amikor e lírai alaprteg árnyoldalaira kívánunk rámutatni.

A puszta őszinteség nem írói, nem művészi érdem. Az az író, az a művész, aki nem őszinte, ab ovo nem író és nem művész. Ha mégis Nyirő új regénye egyik legkiválóbb érdemének éppen őszinteségét tudjuk be, az nem a tények leplezetlen feltárásában, mint inkább igazságuk meggyőző erejében, tehát művészi ábrázolásuk módjában rejlik. Ugyanakkor azonban nem lehet hallgatással kitérnünk más fejezetek mellett, melyek bár kétségtelenül ugyanilyen konfessziószerűek és az íróra nézve fontosak, jelentősek, — az olvasó szempontjából élénk kifogás alá vehetők: mert hiányzik igazságuknak, őszinteségüknek és

szükségyszerűségüknek művészi meggyűző ereje. E helyen különösen áll a régi mondás: kevesebb több lett volna.

Az író — emberileg érthetően — túlságosan elfogult hősével, Hargithayval szemben. Jókai Kárpáthy Zoltánjára, Áldorfay Vincéjére és többi mesebeli királyfiára emlékeztető, túlidealizált alaknak rajzolja az egyensúlyozó árnyékolás törekvései mellett is... A második, befejező szakaszban a lírai kiáradás valósággal elhomályosítja a főalak körvonalait, a szerelmi kibontakozás rajzában a líra felborítja a mese egyensúlyát, a kicsorduló szubjektív folyamnak nincs meg a maga epikai ellenárama. Az író tévedése megismétlődik: érzése igaz és költői, mint érzés, — de nem az, mint expresszió. Van költészet, mely csak addig költészet, míg a lélek mélyén cseng — papíron kifejezéstelen, üresen kongó szürke szó ...

Am az „Isten igájában“ nem pusztán autobiográfia, regény is egyúttal. A két műfaj, ha nem is szervesen, de elválaszthatatlanul összeforrt egymással. Ahogy „A sibói bölényben“ az egyéni élet történései mögött egy magasabbrendű eseményréteg kontúrjai bontakoznak ki, az „Isten igájában“ is az önéletrajz ablakán keresztül a világháború nyomorúságaiba világít s ebben szűkebb pátriájának, Erdélynek, s vérének, a székelységnek élet-halál harca elevenedik meg. A szubjektív fejezetek vallomásainak lírájával egyidejűleg az erdélyországi események széles-sodrú epikus árama hömpölyög. Azok a lapok, melyeken az 1916-i menekülés borzalmairól emlékezik meg s az otthonavesztett székely szekeresek céltalan népvándorlását festi, a magyar próza legszebb lapjai közé tartoznak. Íme, egy mesteri részlet:

„— Helyet! Helyet a Somlyói Boldogságos Szűz Máriának — hallszik. A rémülettől egy pillanatig megáll a menet.

— Hát már a csodatévő somlyói Szentszűz is menekül... Akkor végünk van! — zokogják az asszonyok.

A szekérsort nehezen félreszorítják, utat csinálnak Máriának. A szenvedő, drága nép lerántja fővegét, amíg lassan elmegy mellette a Mária szekere. A hatalmas alakú szobor mosolyogva emelkedik fölübük, egy természetes barát átkarolva tartja, meztelen fővel. Valakiből kicsordul az ének:

„Boldogasszony anyánk

Régi nagy pátronánk . .

... . Ne feledkezzél el szegény magyarokról.“

Mária pedig mosolyog, a két kemény fekete ló tüzesen viszi előre az embertömeg feje fölött, s mire a kanyarulatnál eltűnik, már új legenda támad a nyomában. A nép szinte borzalommal beszél:

„A Tolvajos-tetőn a Mária lovai hirtelen megállottak. Hiába ostorozták, egy lépést sem mentek előre. Ekkor a Szűzanya lassan megfordult, hiába tartotta az a kemény barát... Megfordult, s mégegyszer visszanezett Csikra, s a két szeme megtelt könnyel... A barát is látta, sokan látták és ha kell, megesküsznek rá . .

Ha tehát végeredményben e regényben is, akárcsak a Sibói bölényben részletszépségekkel kell szintén beérnünk, a részek szépsége, finomsága, csipkeomamentikája és megrázó fensége feledteti az egész elnyomottságát, egyensúlyozatlanságát.

A novellas kötetében ritka és kivételes írói képességekkel jelentkező Nyíró József, egy elhibázottságában is figyelemreméltó történeti regényen át, a szintén komoly kifogások alá vonható „Isten igájában“ c. autobiografikus regényével a magyar széppróza képviselőinek első soraiba érkezett.

NYIRÖVEL látszólag rokon, alapján véve azonban éppen ellentétes tehetség Erdély másik fiatal székely írója, Tamási Áron.

Nyirő tudatos művész. A zord, fenséges, rendkívüli tárgyat kedveli, képei a fametszetek komor szépségével hatnak, — írásai a balladából sarjadtak ki.

Tamási művészete ösztönösebb. Jókedvű garabonciás, világjáró székely, vidám tréfacsináló ő, akinek mindig van egy-egy derűs története. Elbeszélései lazábbak, mint a Nyiró'ei, szertelenebbek is, zsánere valahol a falusi történet és népmese világában gyökerezik.

Tamási szívesen hajlandó írásai derűjét muszáj jókedvnek vallani („Lelkem-istenem, be jól tetted, hogy tréfára fogtad a dolgot, mert ennek köszönhetjük, hogy még élünk“), ám aki könyveit elolvassa, könnyen rájön: mennyire szívből fakadó, természetadta, vérbeli őshumor nyilatkozik meg elbeszéléseiben. Kifogyhatatlan a jóízű, tréfás történetek előadásában s bár meséinek magja majd mindenkor komoly, vagy éppen a tragikum szelét hordozza, — hangja örökké derűs, mulatságos. Nem a készenkapott vagy kiszelt história, — a spontán kibuggyanó mesélő kedv determinálja Tamási írásait. Alig is akad elbeszélései között kerekre kiszabott „téma“; egy hangulat, közelebb-ről alig meghatározható impulzus indítja meg a mesét, amely aztán csörgedez, folyik, míg az író kedve tart s egyszer csak váratlanul, minden előkészítés nélkül megszűnik.

önként következik, hogy csak addig terjed Tamási elbeszélő tehetsége, amíg ebben a zsánerben marad. Amint a jellemzés ösztönös eszközeit tudatos, írói eszközökkel cseréli föl, előáll a törés: jelzöt jelzőre halmoz, hasonlatokat zsúfol s nyelve frissességét mesterként előadás rontja meg.

Tamási igazi területe tehát a zsánerkép. Fajtájának vér- és lélekszerinti ismerője, reális megfigyelő, friss, közvetlenhangú mesemondó. Írásművészete Mikszáth palóc-rajzaival, Tömörkény szegedi képeivel rokon.

Tamási Áron íz-ig-vérig székely író; székely gondolat- és érzésvilágában, egész világszemléletében, tipikus kifejezője fajtájának, úgyannyira, hogy amint ettől a determinációtól eltérni próbál, — mintegy élete szerepéből esik ki. A székely havasok világa teljesen betölti lelkét; csak valami szent lelki vaksággal magyarázható meg az a körülmény, hogy ez a fiatal székely, hősei módjára, egy nap nyakába kerítve a világot, megjárja Amerikát, Amerikában is csak a székely falut látja, s a felhőkarcolók között, úgy írogatja tovább székely históriáit, mintha csak szülőháza ablakán tekintene ki. Amerikáról írásaiban egy árva szava nincs.

Tamási Áron elbeszéléseire csak részben vagy egyáltalán nem alkalmazható a novella definíciója. Szabályosan tagozódó, egységes és csattanóval lezárt novellatémát elbeszéléseiben kár volna keresni.

Egyik legsikerültebb elbeszélése, a *Ha igazsági harmatozzék* című, alapján véve merő tagadása a konvencionális sablonnak. Sovány, szinte érdektelen mese, de teli kitűnően megfigyelt és rajzolt figurákkal, egészében pompás, eleven frissességű zsánerkép.

Ugyanilyen a *Sóvidéki társasjáték* című. Unokaöccs és nagybácsi egymást nem ismerve, megtréfálják egymást; egyik jobban érti a mókát, mint

a másik s csak a heccelődés végén derül ki az atyafiság. Mindaddig tehát, míg Tamási saját terrénnumán marad, — fölényesen, biztosan mozog.

De mesélőkedve tüstént elapad, elbeszélésének szabad ívelése rögtön törést szenved, amint az öncélú mesét, a természetes történetst erőnek erejével szimbolikus tartalommal, szélesebb, tágabb jelentéssel igyekszik felruházni, vagyis amikor az irodalmi hatás fölébe kerekedik a mesemondó igénytelen, közvetlen eszközeinek.

Fokozott mértékben állnak az itt elmondottak Tamási Áron regényére, a „Szűzmáriás királyfidra.

Csórja Bódi, a harisnyás székely gyerek az udvarhelyi gimnáziumba iratkozva, mindjárt az első napokban összeütközésbe kerül tanáraival és tanuló-társaival. Ellenséget lát bennök, nem tud beletömi az iskola szabályaiba; fel is használ minden alkalmat, hogy tágítson a szigorú regulákon. Így napokig kóborol egy kis csavargó barátjával hegyeken-erdőkön, verekedésekbe sodródik, s bár az iskola most még visszafogadja falai közé: tanuló-pályájának sorsa meg van pecsételve, pár év múlva kicsapják a gimnáziumból. Meggyölöli a várost, az urakat, hazamegy parasztnak, misztikus révületbe esik, Szűzmáriának lesz rajongója, megfesti a világ legcsodálatosabb Mária-képét, ezt azonban a pókhálós lelkek nem értik meg, mire Bódi népével is meghasonlik. Végül aztán sűrűn váltakozó kusza jelenetek után egy utolsó verekedésben halálát leli.

Csórja Bódi alakja, addig míg a reális élet keretei között mozog, egyetlen darabból megmintázott, pompás, életteljes figura. Amint azonban kihull a való élet kereteiből, népe apostolává, meg nem értett zsenivé, királyfivá válik, szertelenségbe vesző alakja irracionális ködképpé foszlik szét.

A regény két nagy fejezete voltaképpen két különálló könyv. A második részben a főhősnek már csak a neve a régi. A verekedő, sűrűn bicskázó, hirtelenmérgező kis székely gyerek csínyjei gyönyörködtetnek, az apostollá serdült Bódi tettei alig kötik le az olvasó érdeklődését. Hiszen kiválóságát, nagyrahatottságát, rendkívüliségét csupán az író hangoztatja — s nem a hős egyénisége.

SZÜKSÉGESNEK látszik közbevetőleg fölvázolni újabb szépprózánk általános problémakörét, valamint azokat a külső körülményeket, melyek fejlődésére s irányváltozására lényeges befolyást gyakoroltak.

A legújabb magyar líra eredményeinek összegezésekor e folyóirat hasábjain¹ rámutattunk e líra legjellemzőbb sajátására (egyben leg-súlyosabb hibájára), arra t. i., hogy míg tartalomban lelkiismeretesen pontos szeizmográfja az új generáció gondolat- és érzéshullámainak, addig külső kifejezésben korántsem találta meg a megfelelő új formákat, röviden: a már-már kollektív programmá aktualizált tartalom elavult, elcsépelet kifejezési formákba gubancolódik.

Ezzel szemben első tekintetre úgy tűnik fel, mintha legújabb regénytermésünk a tartalomnak az aktuális étellel való teljes részvételenségét mutatná. Úgy tűnik fel, mintha a modem magyar regény teljesen kiszakította volna magát a környező ételből; vagy a háborúelőtti szűk témakörben reked meg, vagy — és az a gyakoribb — a történeti eseményekhez tér vissza. Az új idők szinte évről-évre ontják a csodákat, korunk a technika szárnyalásának, a tér távolságait s az idő akadályait

¹ Magyar Szemle, Σ930. IX. köt. 3. ez.

nem ismerő száguldásnak kora, a számok és tömegek monstrumait mozgató erők epokája; — s a magyar regényíró továbbra is a multszázadvég áldzsentris vidékének kúriáit látogatja, olesó romantikát gyárt, a múlt ittfelajtott rekvizitumait böngészi, anekdotázik s közbe-közbe nagyokat sóhajt.

Pedig a magyar viszonyok az érintett egyetemes témahálózaton belül a speciális problémák egész seregét tartogtják; társadalmunk ezer baja, háború utáni ifjúságunk lelki képének gyökeres átalakulása, a csonkahazának túlsúfoltságából eredő betegségei s ugyanakkor az elszakított területek külön tragédiái, — mind új árnyalatot jelentenek a nagy spektrum kerekén. Vak, süket, érzékeden-e ez az irodalom a legmerészebb költői képzeletet felülmuló ilyen valóság-képekkel szemben? Vájjon regényirodalmunk teljesen szakított múltbeli hagyományával, mely élet és irodalom mindenkori legszorosabb kontaktusáról tanúskodik?

A kérdésnek a csonkahazát illető részével ezúttal nem kívánunk foglalkozni. Az elszakított területek irodalmát tekintve azonban kézenfekvő a magyarázat.

Az a kisebbségi író, aki rendőri hatóságok nyüt vagy titkos kém-szervezetében él, hogyan nyúlhatna hozzá az aktuális élet témáihoz, mikor a jelen minden problémája egy-egy panaszt, visszafojtott indulatot, lázadást ver föl? Kénytelen tehát a múltba menekülni s a történelmi szín háttérében, az allegória és szimbólum fátyla mögöl fejezni ki a jelen vívódásait. Kialakul a történelmi regény speciális válfaja, mely a múlt eseményeinek rajzában kölcsönösséget tart fenn a jelen eseményeivel. Testvére a Bánk-báni drámának, mely a XIII. századról a XIX. század magyarjához szól, testvére Jókai történelmi regényeinek, melyek a múlt fényes tablóihoz vezették a jelen csüggedő tekintetét, ez az a műfaj, mely vers, regény vagy dráma formájában minden kisebbségi sorsban, elnyomatásban írt történelmi tárgyú költői alkotást testvérül egyesít: a múltról regél, de a jelenhez szól.

Természetes, hogy ilyen körülmények között az író könnyen sodródik abba a hibába, hogy az események és párbeszédok túlságos aktualizálásával a művet mindjobbban megfosztja történelmi hűségétől, korszerűségétől. Lehet, hogy az ilyen regény ahisztórikussá, az ilyen dráma szimbólumokkal túlterhelné válik, — műfaji jellegéből azonban akkor sem esik ki, lényegét akkor sem tagadja meg, egyszerűen megteremti regényben és drámában is lírai pendantját, az allegóriát.

Ugyanakkor, amikor az erdélyi regény műfajilag új mederbe kényszerül ágyazódni, problematikája a csonkahazai irodalmi törekvésekkel teljesen egybeesik.

Napjaink lírájának ánekintésekor kiemeltük uralkodó jellegének, az új irodalmi népiességnek összetételét, t. i. a népi tárgynak, népi formának s a magyar paraszt mint magyar életeszmény gondolatának hármasságát. Szépprózánk területén ugyanezzel az új népies törekvéssel találkozunk. Fialat regényíróink általános irányeszméje a közismert klisé: a történelmi osztályok kora lejárt, a nemzet vezetőszerépet a falu paraszttársadalmának kell átvennie.

Nyirónél e tendenciával alig találkozunk, Kodolányi alább bemu-

tatott regénye azonban már harcos fegyvere e törekvésnek, Tamási könyveiben pedig szintén számos nyomára bukkanunk. Említettük: a „szűzmáriás királyfi“, Csórja Bódi mint úrgyűlölő tér haza szülőfalujába, amint már az első nap is „villanásszerűen úgy érezte“ a gimnáziumban, mikor diáktársai ellene tartottak, hogy „most a város támadja meg a falut“.

E divatos vezérmotívumból fakadt Tamási elbeszéléseinek remekbe készült jelenete is, a „Hajnali madár“ finisze: A papnál megszállott állásvesztett alispán és főszolgabíró társaságába, amikor azok éppen az elvesztett Erdélyt temetik, egyszer csak beállít a régi világ harmadik képviselőjeként Várfalvi Török Tóbiás, a „nemzeti költő“, s egy óvatlan pillanatban a kéznél heverő revolverrel föbelövi magát. „Odafutottak s ahogy megdöbbenve körülállották a halálba zuhant költőt, ünnepi ruhában egy székely lépett bé az ajtón. Köszönt, megnézte alig a halottat, aztán az asztal mellé állott és úgy jelentette az örömhírt a papnak: — Fiam született. A plébános elévette az anyakönyvet. — Milyen névre akarja kereszteltetni? — Úgy gondolom, hogy lenne György, Dózsa György — mondta a székely. — Az már volt egy — lehelte a férfiút szembe a pap. A szikla nyugalmaival vette a székely a szót. — Vót — mondta. E lesz a második.“

Szépen elmondott jelenet. De ugyancsak Tamásinál a „népsors“-nak, „néptragédiának“ oly indokolatlan alkalmazásaival találkozunk, melyek a központi népi gondolat káros irodalmi túlzásaira világítanak, (pl. az „Országos góbé“, »Erdélyi csillagok“ c. novellákban).

Tomásinál további veszedelmet rejt az említett „népsors“ motívumnak a székelység árvaságára, számkivettségére való szűkebbkörű vonatkoztatása. Ez vezetett például a „Szűzmáriás királyfi“ súlyos hibáira, melyek kisebb elbeszéléseiben is minduntalan kiütköznek.

De az új népiességnek Nyirő és Tamási szépprózáján végigvezetett értékelésében a nyelvi szempontok jelölik a legtisztább eredményeket.

Legújabb szépprózánk nyelvi szempontjainak erőteljes érvényrejuttatása egyfelől a népi tárgyválasztásból, a paraszt-eszmény irodalmi kihangsúlyozásából, másfelől pedig az álcás feldolgozásból következik. A népies téma a nép nyelvéhez vezet vissza az író, a szimbolikus beszéd pedig az árnyalati finomságok kiművelésére szorítja, Tamási Áron pompás kifejezésével élve, hivatásként állítja eléjük a feladatot: „pengőbbre verni a szót.“

Az irodalmi szempontokon túl azonban egyetemesebb faji szempontok is érvényesültek; a kisebbségek nyelvének veszélyeztettségét az illetékes körök idejében felismerték s a nyelv tisztaságának védelmét annál inkább igyekeztek szolgálni, minthogy a hatóságok új iskolai és egyházi törvényeinek nyelvrontását a filléres, irodalom- és stílusmentes magyar nyomdatermékek is fokozták.

A nyelvi kifejezés ízes szépsége, tősgyökeres tisztasága, hamvas bája, zord fensége, szilaj ereje: Nyirő József írói egyéniségének legjellemzőbb sajátága s legkitűnőbb értéke. Nyirő József könyveit ismertetve, tulajdonképpen erről a gazdag költői nyelvről kellett volna elsősorban szólnunk. Ady Endre „böven zengő igéi“, Szabó Dezső szélessodrú szóhullámai mellett Nyirő József harmatfrissességű székely beszédében stílustörténetünk újabb jelentős állomásához érkezett. Stílustörekvésének nem egy helyen mutatkozó s különösen A sibói bölényben érezhető túlságai aztán már inkább a kezdemények alaptermészetében gyökereznek. Így történik, hogy Nyirő inkább kirívó

anakronizmusba esik, csakhogy a fentvázolt nemzeti és írói célok érdekében Wesselényi ajkára adhassa a regénye mottójául illesztett elégiát:

„Isten veled szentséges, meggyalázott, drága magyar nyelv ...

Isten veled megszűnő szép magyar dalunk l

. . . Rátok bízom mezők madarai, erdők vadjai... Siessetek megtanulni, mielőtt mi elfeledjük! — Hol vagytok hát szófigyelő, szántóvető pacsirták, okos fülemilék, bujdosó társaim: rigók, kékszárnyú szajkók, e drága földnek minden oktalan állati? Szedjétek fel minden elhajtott édes szónkat, hogy valamikor — ki tudja mikor — visszaadhassátok..

Visszatérve még egyszer a legújabb líránkkal való egybevetéshez, le kell szögeznünk: míg a legújabb líránk egy elhasznált formanyelv élesztgetésével kísérletezik, szépprózánk felismerte az előző generációtól nyert örökségével járó feladatokat s ha tárgyban és koncepcióban nem is igen haladt előbbre, nyelvi tekintetben oly figyelemreméltó lépéseket tett, hogy azokat újabb regény és novella-irodalmunk legértékesebb eredményének tekinthetjük.

AZ ÚJ IRODALMI TÖREKVÉSEK jegyében találkozunk a két erdélyi, székely íróval szűkebb hazai irodalmunk fiatal generációjának ígéreteken már túljutott reprezentánsa, Kodolányi János.

Móricz Zsigmond útjain indult s mai napig hűséggel kitartott a naturalizmus mellett. Két könyvből, melyet közelebről alkalmunk volt megismerni (Futótűz, Két lányarc), mint közös sajtóságok emelkednek ki: kereken megkomponált meséi, kitűnően megrajzolt alakjai, és általánosságban is egyéni írói hangja. Kodolányi ellensége minden Part pour Part-os mesterkedésnek. A Futótűz előszavában ki is fejezi regényírói elveit: harcos, aktív irodalmat követel, az irodalomnak az életbe való irányító bekapcsolását.

A Futótűz mesefolyama is a közös, központi tételt hőmpölygeti s fejti ki: a régi rongyokat takargató, a régi jólét mázait egyik napról a másikra átmenteni igyekvő, tehetetlen birtokos középosztálytársadalmat az egészségesen gondolkozó és keményen cselekvő paraszti társadalomnak kell felváltania.

Kodolányi János ma egyike legélvezetesebb hangú elbeszélőinknek. Pedig mondanivalóinak súlya van és elgondolkasztató, lelkünkbe itató ereje. Írásművészetének jelentős értéke a magyar alföldi és dunántúli falusi élet, a szelíd lankák, sima búzaföldek, tarlók és kopár területek egyéni látással kivetített, érdekes, színes leírása. Hasonló éles megfigyeléssel és közvetlen realizmussal rajzolja a mai fiatal, harmincév körüli társadalmat, a háború utáni letört, kínlódó, kegyetlen erőfeszítések árán is alig-alig boldoguló generációt. E generáció problémáinak örvénye sodorja unos-untalan ellentétbe az apák generációjával, ez teszi ezt a szemlélődő, érzékeny kedélyű írókat olykor kegyetlenül cinikusná, maró gúnyt, szatírákat ez ad a tollára.

Nyelve a hétköznapi beszéd nyelvétől alig különbözik; életszerűségét fokozza az aktuális kifejezéseknek, a nyelv frissen adaptált szókincsének jelentős szerepe.

Helyénvalónak látszik megemlíteni, hogy Kodolányinak sohasem hányták szemére a tájszavak gyakori használatát, nem fogták rá a

regionalizmus vádját, pedig ráérő filológusaink nála is nagyszámú tájszót és kifejezést szedegethették össze (habog, cuppog, caplat, kezére adta a kenyeret stb.), olyan kifejezéseket, melyek pedig egy erdélyi magyar előtt például sokkal idegenszerűbbnek tűnnek föl, mint Nyiró vagy Tamási legmerészebb székely tájszólása. Az irodalmi nyelv csak a nép nyelvéből újulhat meg, csak abból meríthet, gazdagodhat, terebélyesülhet. Különösen ma, amikor a százezerszámra termelt kolportárszövegek, hátborzongató detektívregények, fordítások a ponyva ijesztő terjeszkedését mutatják, — szépirodalom tartalom, stílus és forma nélkül —, amikor előkelő tudományos társulataink és intézményeink hatalmas kézikönyveket, „alapvető rendszerezéseket“ adnak ki a szellemtudományok széles területéről, hol a fogalmazásnak kétségbeejtő pongyolaságával, a magyartalanság mételeyével, nyegleséggel párosuló nyelvgyilkolással találkozunk, — örömmel kell üdvözlőnk azokat az írókat, akik mint Nyiró, Tamási és Kodolányi a magyar nyelv hamvas szépségeinek új kincsesházát fedezik fel s a költői és népi nyelv érintetlen tárházait nyitják meg. És azzal a közvetlenséggel plántálják könyveikbe ezeket a szépségeket, hogy azok megtartják eredet frissességüket, hímorukat, illatukat s nem lesz belőlük préselt virág vagy hamutartóaljba szorított, tépett pillangószármag...

Mindent összevetve: bár Nyiró József regényei képekre töredeznek, Tamási Áron írásai szertelenségbe vesznek, Kodolányi János könyvei pedig egy korábbi stílusforma kötelezőnek vállalt terheit cipelik: az új magyar mondanivalók, az új magyar generáció lelkiisége és törekvései az ő regényeikben, elbeszéléseikben, rajzaikban nyer legművészibb kifejezést.

AMIKOR nagy vonásokban körvonalaztuk szépprózánk legújabb fejlődési irányát, uralkodó eszméit és stílustörekvéseit, — nem tehetjük, hogy egyúttal meg ne emlékezzünk könyvpiacunk sokat emlegetett legújabb eseményéről, Székely Mózes „Zátony“ című könyvéről. Könyv, amelyre nehezen illenek az esztétikai szabályok, mely nem műalkotás, kevesebb, de egyben több is annál: megrázó emberi tett. Az álcás kortörténeti regényeket felváltó első leplezetlen vallomás.

Ádám, a háborúból megvakulva hazatért magyar földbirtokos, nem adja föl a harcot, hűségesen kitart Erdély földje mellett. Szinte teljesen megfosztják birtokától, fenyegetik, megalázzák, megverik, — mégse mozdul. Megpróbálja nagybátyját is hazahívni Pestről, hogy ezáltal is többet menthessen meg az ősi birtokból. Nagybátyja azonban nem hallgat rá, mert mint diplomata, az egész Erdélyt meg akarja menteni. Szerelmese, Bianka hazamenne, de Ádám lemond róla, mert leendő gyermekeik jövőjét már nem látja biztosítottnak. Kiábrándulva a csonka ország zavaros eseményeinek képéből, hazatér. Otthon a rombolás teljes erővel folyik: a föld után elveszik a magyar iskolákat, templomokat, tönkremegy a kereskedelem, az ipar, lezüllik minden. Végül egy árvíz a meghagyott birtokot is ellepi, semmi sem marad. Ádám öngyilkos lesz. Hűséges kutyája, Wotan, aki az egész eseményt előadja, a kastély új, rabló urainak esik áldozatául.

A regény az oláh csapatok megérkezésével, az új közigazgatás berendezkedésével, a földosztás rablógazdálkodásával indul. A fékjevesztett szenvedélyek tobzódása, gyilkosság, erőszakoskodás, brutalitás, vandalizmus egymást követi, „a képek ismétlődnek, mind visszatartóbbak, mind lehetetlenebbek...“ A magyar birtokokat felprédálják, a magyar parasztokat a földosztásnál kismimizik, az élőket halálra kínozzák, a holtakat meggyalázzák. Sorra fölvonulnak a gyászos metamorfózis szomorú figurái: a főszolgabíróvá avansált brutális

dászkál, a renegát magyar, az agent provocateur, az öngyilkosságba hulló kifosztott magyarok, a hatalmaskodó csendőrök, a fuvarossá vedlett magyar tanár, — ki tudná mind felsorolni Erdély sötét éveinek, a nagy tragédiának minden szereplőjét?

Aki ismeri az erdélyi eseményeket, semmi túlzást, nagyítást nem talál Székely Mózes könyvében, csak ráismer az eseményekre, csak analógiákkal találkozunk, de nem nóvumokkal. Aki pedig nem ismeri, az olvassa el ezt a könyvet, hogy a maga teljes szörnyűségében vonuljon fel előtte mindaz a gyalázat, amit eddig csak olyan közömbös műszavakból ismert, mint kisajátítás, agrár-reform, optánsper, repatriáltatás, kisebbségi iskola- és egyháztörvények, kisebbségi jogvédelem stb. stb.

Szerző egy kutyával mondatja el Erdély tragédiáját, mert „ami itt történt, emberi nyelv ki nem beszélheti. Ilyet csak bomlott agy talál ki.“

Könnyű volna ebben a könyvben esztétikai hibákat keresni s a kifogásokat egyenként felsorolni. De szerző intencióit tekintve, minék az irodalmi szempontok, minék az esztétika pontosan kicirkalmazott tételei, amikor életünk kiszakított darabjáról, mai nyomorúságunk egy újabb, megrázó dokumentumáról van szó? Vétek volna bírálni a segítségért kiáltó szót, azért, mert érdes, mert olykor valóban az állati üvöltéshez válik hasonlónak...

Jóllehet, valamely kiváló tárgy távolról sem biztosítéka a mű kiválóságának, szerző magasztos célja, a figyelemreméltó gonddal egybehordott kortörténeti anyag, írói készsége, mely a lehető legegyszerűbb eszközökkel kísérel megoldani vállalt feladatát, — föltétien elismerést érdemel.

Amikor manapság „odaát”-ról egyre halkabban, egyre ritkábban hallszik át a segítségért kiáltó szó, amikor a hiú kis egyéni érdekek szűk büvkörén kívül egy szép szándékkal, egy nemes kísérlettel találkozunk, — akkor a jövő boldogabb fiára várjon az objektív értékelés. A mi kötelességünk felfogni, erősíteni, terjeszteni, elnémulástól megmenteni a zátonyra jutott hajóról hozzánkforduló testvérek hangját, aminthogy fennebb, összefoglaló áttekintésünkben, a szétmorzsolódó üvegtörmelékek közül igyekeztünk kiválogatni, mellőzésből, megnemértésből kiemelni újabb szépirodalmunk maradandóbb értékét.

BISZTRAY GYULA